

Izvjешća, ocjene, prikazi

Stručno usavršavanje za nastavnike - Svjedočanstva iz prošlosti - upozorenje za sadašnjost: poučavanje o Holokaustu kroz usmenu povijest u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji, 26. i 27. veljače - 05. i 06. ožujka 2021.

U školskoj godini 2019./20. u Zagrebu uspješno je proveden projekt *Svjedočanstva iz prošlosti-upozorenje za budućnost: poučavanje o Holokaustu kroz usmenu povijest*. Organizatori projekta su Memorijalni muzej Holokausta Sjedinjenih Američkih Država (United States Holocaust Memorial Museum) i udruga HERMES (Hrvatska edukacijska i razvojna mreža za evoluciju sporazumijevanja), a projekt je podržala je Agencija za odgoj i obrazovanje. Glavna aktivnost ovog projekta bilo je stručno usavršavanje za nastavnike na kojem su sudjelovali nastavnici iz svih dijelova Hrvatske. Usavršavanje je rezultiralo oblikovanjem novih i originalnih nastavnih jedinica, temeljenih na usmenim svjedočanstvima preživjelih svjedoka Holokausta sa područja Hrvatske, a koje su nastavnici kroz tekuću školsku godinu primijenili u svojim učionicama.

S obzirom na veliki interes i odziv nastavnika na stručno usavršavanje i iznimno pozitivne reakcije učenica i učenika na provedene nastavne jedinice, organizacijski tim je uvidio potrebu za nastavkom projekta i proširenjem stručnog usavršavanja na regionalnu razinu.

Uz financijsku podršku Veleposlanstva Sjedinjenih Američkih Država u Zagrebu, u siječnju 2021. godine započeo je nastavak projekta, ovaj put pod nazivom *Svjedočanstva iz prošlosti - upozorenje za budućnost: poučavanje o Holokaustu kroz usmenu povijest u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji*. Glavni cilj projekta bio je upoznati sudionice i sudionike stručnog usavršavanja sa zbirkom video svjedočanstava usmene povijesti, nazvanu prema donatorima Memorijalnog muzeja Holokausta Sjedinjenih Američkih Država, Jeffu i Tobyju Herru. Zbirka ovih video svjedočanstava predstavlja jednu od najvećih i najraznovrsnijih zbirki usmenih svjedočanstava iz Holokausta u svijetu. Sudionice i sudionici stručnog usavršavanja dobili su priliku osmisliti nove i originalne nastavne jedinice temeljene na izabranim video svjedočanstvima ove zbirke, koja su prilagođena upotrebi u nastavi.

Stručno usavršavanje za nastavnice i nastavnike održano je 26. i 27. veljače, te 05. i 06. ožujka 2021. u mrežnom okruženju (putem platforme Zoom). Program usavršavanja okupio je 36. nastavnica i nastavnika iz regije, od toga 12. iz Hrvatske, 11. iz Bosne i Hercegovine, 11. iz Srbije, a programu se pridružio i jedan nastavnik iz Sjeverne Makedonije.

Nakon kratkog upoznavanja sudionica i sudionika, program usavršavanja otvorio je Franjo Jurkin, predsjednik udruge HERMES, a pozdravne govore sudionicima su uputili i Cameron Millard, politički savjetnik Veleposlanstva Sjedinjenih

Američkih Država u Zagrebu i Dubravka Stamać, ravnateljica Agencije za odgoj i obrazovanje.

Prvo predavanje stručnog usavršavanja održala je Noemi Szekely-Popescu, upraviteljica odjela usmene povijesti u Memorijalnom muzeju Holokausta u Washingtonu, koja je predstavila djelokrug rada i aktivnosti muzeja i muzejskog odjela usmene povijesti, kao i primjere video svjedočanstava iz zbirke Jeffa i Tobyja Herra. Gospođa Szekely-Popescu prezentirala je mogućnosti pretraživanja ove internetske zbirke svjedočanstava i mogućnosti njezine upotrebe u nastavi. Izlaganje je završeno pitanjima sudionica i sudionika o radu Memorijalnog muzeja i odjela usmene povijesti.

Tvrtko Pater, član udruge HERMES, sudionicima je predstavio aktivnosti i rezultate prošlogodišnjeg stručnog usavršavanja, a zatim i video svjedočanstva usmene povijesti, na temelju kojih su nastavnici osmislili nastavne jedinice.

Drugi dan stručnog skupa započeo je predavanjem više savjetnice Agencije za odgoj i obrazovanje Lorande Miletić o smjernicama i preporukama Međunarodnog saveza za sjećanje na Holokaust o poučavanju i učenju o Holokaustu. Viša savjetnica Miletić u svojem izlaganju dala je primjere odgovora na pitanja zašto, što i kako poučavati o Holokaustu, a odgovorila je i na pitanja nastavnika o povijesnim izvorima i resursima koje koriste u poučavanju o Holokaustu.

Nastavnica Povijesti Ida Ljubić sudionicima i sudionicama je predstavila nastavne jedinice koje su nastavnici osmislili i oblikovali na prošlogodišnjem stručnom usavršavanju. Istaknula je da su ove nastavne jedinice uspješno primijenjene u

nastavi i da je njihova provedba rezultirala pozitivnim reakcijama učenica i učenika u hrvatskim osnovnim i srednjim školama.

U idućoj fazi usavršavanja Tvrtko Pater je nastavnicima prezentirao primjere video svjedočanstava usmene povijesti Holokausta iz Jeff i Toby Herr archive i kanal platforme YouTube na kojoj su ova svjedočanstva dostupna. Uslijedila je grupna rasprava nastavnika o tematskim cjelinama koje video svjedočanstva obuhvaćaju, o ishodima planiranih nastavnih jedinica, kao i metodama rada njihovog osmišljavanja.

Treći dan usavršavanja započeo je radioničkim aktivnostima nastavnica i nastavnika, prilikom kojih su se oni podijelili u sedam radnih skupina, odabrali tematske cjeline koje video svjedočanstva obuhvaćaju i kroz sat i pol oblikovali svoje nastavne jedinice. Kroz proces osmišljavanja i oblikovanja nastavnih jedinica sudionice i sudionike usmjeravali su kolege nastavnici Povijesti Ida Ljubić i Milivoj Dretar.

Posljednji, četvrti dan usavršavanja započeo je prezentacijama osmišljenih nastavnih jedinica. U ovom dijelu usavršavanja, nastavnici su prezentirali sedam novih i originalnih nastavnih jedinica prema sljedećim temama: Židovska djevojčica iz Mostara (video svjedočanstvo Erne Cipre), Logor za djecu u Jastrebarskom (video svjedočanstvo Zorke Skibe), Kozara (video svjedočanstvo Draginje Grujčić), Ustaše i prisilno pokrštavanje (video svjedočanstvo Tome Lučića), Mađarska vojska i logori (video svjedočanstvo Mire Aršinov), Beograd i logor Banjica (video svjedočanstvo Ljubomira Zečevića) i Svjedočanstvo Ivana Slade (život pojedinca u različitim političkim sustavima na temelju svjedočanstva Ivana Slade). Nakon prezentacije, uslijedila je grupna rasprava nastavnika

i moderatora o jakim i slabim stranama nastavnih jedinica i mogućnostima njihove dorade. Nadalje, dogovoreni su detalji provedbe nastavnih jedinica u školama, a nastavnici moderatori Ida Ljubić i Milivoj Dretar ponudili su sudionicima savjetovanje i recenziju (peer review) u procesu završavanja nastavnih jedinica.

Stručno usavršavanje završilo je nastavničkom evaluacijom programa putem Google obrasca, te predstavljanjem projekata i aktivnosti udruge HERMES.

Nakon stručnog usavršavanja, sudionice i sudionici proveli su osmišljene nastavne jedinice u svojim učionicama, a podatke o učeničkom vrednovanju provedenih nastavnih jedinica poslali su organizacijskom timu projekta. Nastavne jedinice osmišljene na stručnom usavršavanju, kao i video svjedočanstva na kojima su temeljene, dostupne su na internetskim stranicama udruge HERMES (<https://hermes.hr/hr/svjedocanstva-iz-proslosti/>).

Ida Ljubić

***Antijudaizam, antisemitizam i Holokaust u Hrvatskoj*, Neven Budak (ur.), Predstavnik židovske nacionalne manjine Grada Zagreba, Židovska općina Zagreb, Šoa akademija, Zagreb, 2020., 187 str.**

Šoa akademija dio je obrazovnog programa kojeg su osnovali Predstavnik židovske nacionalne manjine Grada Zagreba i Židovska općina Zagreb s ciljem razvijanja programa namijenjenih učenicima osnovnih i srednjih škola, studentima i zaposlenima u obrazovanju kako bi ukazali na važnost obrazovanja o Holokaustu i ljudskim pravima radi sprječavanja ponavljanja takvih

dogadaja. S ciljem razumijevanja korijena antijudaizma, antisemitizma i Holokausta u NDH, težine počinjenih dijela i opasnosti ukoliko bi se ona ponovila, a kao nadopuna hrvatskom osnovnoškolskom i srednjoškolskom obrazovnom sustavu izdana je knjiga *Antijudaizam, antisemitizam i Holokaust u Hrvatskoj* (str. 7).

Knjiga se sastoji od Riječi urednika, te pet poglavlja: *Antijudaizam i antisemitizam prije Drugoga svjetskog rata* Nevena Budaka, *Židovi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – represija* Hrvoja Klasića, *Uništenje Židova u NDH* Tvrta Jakovine, *Slike svijeta u školskim klupama Nezavisne Države Hrvatske* Snježane Koren, te *Što to ne valja sa Židovima/Židovkama? Viktimologija ili nosologija?* Žarka Puhovskog. Tekstove slijede prilozi s legendama koji ih ilustriraju. Knjiga završava Popisom legendi i Popisom kratica.

N. Budak u tekstu *Antijudaizam i antisemitizam prije Drugoga svjetskog rata* (str. 9-31) polazi od svjetonazora zasnovanog na stereotipima prema Židovima koji je imanentan europskoj kulturi. Osnova tog svjetonazora je antijudaizam i antisemitizam. Antijudaizam je netrpeljivost spram Židova kao vjerskoj ili kulturnoj zajednici i povezan je sa starijim povijesnim razdobljima, dok je antisemitizam rasna ili etnička nesnošljivost spram Židova i povezan je uz suvremeno doba. Antisemitizam se pojavljuje krajem 19. stoljeća u Njemačkoj kada sve veću važnost dobivaju nacije, te uključuje i vjersku netrpeljivost i odnosi se na sve Židove, i one koji su se asimilirali, sekularizirali, prešli na kršćanstvo ili su bili nereligiozni. Autor zatim kronološki navodi antijudaističke stavove i postupke koji su bili posljedica neprihvatanja židovskog monoteizma okruženog politeističkim

zajednicama. Početak je kod egipatskog povjesničara Maneta i njegove *Povijesti Egipta* čije su stavove preuzimali i širili kasniji kršćanski pisci poput Euzebije iz Cezareje. Slijedi Antioh IV. koji je pokušao nasilno helenizirati Židove zbog čega je izbio ustanak Makabejaca, te uspostava Hazmonejskog kraljevstva. Protjerivanje Židova zbog monoteizma nastavlja se i za rimskih careva Kaligule (Aleksandrija), Vespazijana (Jeruzalem), Tiberija (Rim). Ipak, s vremenom se položaj Židova poboljšava. No, jačanjem kršćanstva, te proglašenjem kršćanske vjere službenom (Teodozije) u Rimskom Carstvu situacija za Židove se pogoršava i usložnjava. Uvode se zabrane, poput participiranja u državnoj službi, vojsci, pravničkoj profesiji, držanju robova, konfiskacija i uništavanje sinagoga. Srednji vijek u zapadnoj Europi obilježio je jačanje židovskih zajednica osobito onih koje su se bavile trgovinom, dok je situacija pod Bizantom bila drugačija. I dalje postoje protužidovski propisi (Justinijanov zakonik) i postupci (car Heraklije, biskup Leoncije). Pojavom treće monoteističke religije, islama, položaj Židova nije se bitno promijenio i imao je boljih i gorih razdoblja ovisno o vremenu i području. Križarski ratovi pogoršali su položaj Židova u Europi, engleski, francuski, njemački Židovi doživjeli su progone ili su bili obilježavani određenom bojom ili izgledom odjeće. Epidemija kuge osobito se teško odrazila na Židove koji su bili osuđeni kao kolektivni krivci, đavolji suradnici (uz žene koje su optuživane za vješticearenje). To je dalje ograničilo Židove u slobodnijem izboru načina života te nisu smjeli nositi oružje, obrađivati zemlju imati plemićku titulu. Dio se odlučio za novčarstvo, posuđivanje novca uz kamatu, što je u ono vrijeme bio

nedostojan posao te kršćanima zabranjen. Zbog svega povezanog uz zarađivanje posuđivanjem novca uz kamatu dodatno je otežan položaj Židova u kršćanskim sredinama. Osim obilježavanja odjećom još jedan oblik isključivanja Židova kao neprikladnih stanovnika gradova bilo je zatvaranje u geta (jednako u prevladavajuće islamskom i kršćanskom svijetu). Kraj rekonkviste za Židove Pirinejskog poluotoka značio je dokazivanja lojalnosti pokršta- vanjem (iako su i dalje, kao suspektni morali dokazivati svoje pravovjerje) u protivnom su se morali iseliti. Reformacija i luteranstvo značili su novo pogoršanje položaja Židova i prema nekim istraživačima još jači antijudaizam. Situacija se u 17. stoljeću u poljskim krajevima gdje su Židovi bili naseljavani kako bi osigurali njihov ekonomski napredak drastično pogoršava kao posljedica ustanka kojem je bio cilj stvaranje neovisne Ukrajine. Desetci tisuća Židova su ubijeni tada. Prosvjetiteljstvo koje dozvoljava veću toleranciju prema drugima i drugačijima potiče integraciju i asimilaciju Židova. Napušta se vanjsko obilježavanje Židova propisanom odjećom kao i gradska geta (iako je rimski ukinut 1870.). Ograničenja postoje vezano uz nepovjerenje prema Židovima tako da im se ograničava broj u pojedinim gradovima ili ih se raseljava, zabranjuje sklapanje braka, ograničava ih se na jedno dijete. Napoleonovo širenje Europom daje Židovima građanska prava koja im bivaju ukinuta Napoleonovim porazom. Kao što smo već spomenuli s 19. stoljećem i jačanjem nacionalnog povezivanja uslijedilo je isključivanje Židova iz prevladavajuće nacionalne kulture dokazivanjem njihovog pogubnog utjecaja, primjerice Wagnerov pamflet *Židovstvo u muzici*. Antisemitizam

je kao termin prvi upotrijebio njemački publicist Wilhlem Marr 1789. (str. 20) osnivanjem Antisemitske lige. Slično je i u Francuskoj (Afera Dreyfus) gdje je također bila nametana ideja o nemogućnosti Židova da budu lojalni nacionalnoj državi. Ruska tajna policija je napravila falsifikat *Protokoli sionskih mudraca* kojim je dokazivala židovsku zavjeru kojoj je cilj zavladati cijelom svijetom. Židovi se pod različitim pritiscima iseljavaju u SAD gdje ih također dočekuju iste predrasude (međunarodni kapital u rukama Židova). Dodatno položaj Židova otežava i Oktobarska revolucija u Rusiji u čijem vodstvu su bili i Židovi koji su sada kolektivno optuženi i za komunizam. Prvi svjetski rat ponovno je iskorišten u nekim zemljama jednako i gubitnicama i pobjednicama da optuživanje Židova za materijalne i ljudske gubitke. Drugi svjetski rat za Židove značio je uništenje milijuna europskih Židova. Odnos prema Židovima se nakon rata promijenio i poboljšao uslijed prihvatanja obveze zaštite ljudskih prava, neprihvatanja javnog iskazivanja antisemitskih stavova i veće integracije Židova u društvo. No to ne znači da je antisemitizam iskorijenjen. Židovi na prostoru današnje Hrvatske dijelili su sudbinu Židova na prostoru Europe. Tako se prva naselja nalaze već u antičkoj Salonu, a od 16. stoljeća arhivski podatci dokazuju naseljenost Židova u Gradecu, Dubrovniku, Splitu, Zadru. Židovska geta su postojala u Splitu i Dubrovniku. Protjerivanje Židova bilo je zabilježeno u Zagrebu i Dubrovniku, a u Dubrovniku su Židovi bili optuživani za ritualna ubojstva. Na području Banske Hrvatske i Slavonije nije bilo naseljenih Židova tijekom 16. stoljeća jer je zakonom bila dozvoljena samo katolička vjera. Zakonodavcu ovdje nije

bila namjera ograničiti naseljavanje Židova već ograničavanje širenja protestantizma. Za Židove su vrijedila ograničenja već navedena u Europi (naseljavanje, posjed nekretnina) sve osim trgovine. Kasniji prosvjedi protiv naseljavanja Židova bili su posljedica povećane konkurencije u obrtu i želja za uklanjanjem te konkurencije. Potpuno ukidanje svih ograničenja Židovima ostvareno je 1867. Temeljnim ugarskim zakonom, a 1873. Hrvatski sabor izjednačio je Židove u građanskim pravima s ostalim dozvoljenim religijama. To dovodi do povećanja broja Židova doseljavanjem i uključivanjem u društvo na načine kako je to bilo i u drugim europskim zemljama što je jednako kao i tamo imalo za posljedicu pobune i optužbe protiv Židova za iskorištavanje većinskog stanovništva i neloyalnost. Dio hrvatskih političara tijekom Prvog svjetskog rata otvoreno je izražavao svoje antižidovske stavove (Josip Frank). U razdoblju Kraljevine SHS/ Jugoslavije Židovi su bili izloženi diskriminaciji (oduzimanje prava glasa zbog nacionalne neloyalnosti). Židovi tada prelaze na kršćanstvo, mijenjaju prezimena. U vrijeme Drugoga svjetskog rata Židovi su bili izloženi progonima ustaškog režima i rasnim zakonima, te u cilju nacionalnog očuvanja trebalo je uništiti one koji ga ugrožavaju, Srbe, Židove, komuniste. Slijede likovni priloci (str. 33.43) koji dočaravaju antijudaizam i suvremeni antisemitizam. Primjerice, grafika koja prikazuje Židova koji ispija krv kršćanskog djeteta iz 1439. (str. 35) i karikatura o pokvarenim i pohlepnim Židovima kojima je jedino stalo do novca iz 1941. (str. 43).

Židovi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – represija (str. 45-59), tekst H. Klasića bavi se Nezavisnom Državom Hrvatskom

opisujući najprije ciljeve i dosege ustaškog pokreta i njegovog osnivača Ante Pavelića tijekom Kraljevine SHS/ Jugoslavije (nacionalni ekskluzivizam u *Načelima* i uz već prisutne antisrpske stavove kao neprijatelji su navedeni Židovi, komunisti i slobodni zidari u *Hrvatskom pitanju* objavljenome na njemačkom jeziku 1936.). Ipak, ustaški pokret u svojim počecima i temeljnim dokumentima u Židovima nije vidio neprijatelja niti potencijalnog protivnika „hrvatskog državotvornog projekta“ (str. 49) jer su brojni Židovi bili njegovi podupiratelji pa i osnivači Čiste stranke prava (Josip Frank) kao i ustaškog pokreta. Problemi za Židove nisu vezani samo uz događanja u Hrvatskoj već i u Jugoslaviji koja je pod utjecajem promjena u Europi i jačanja utjecaja nacističke Njemačke i fašističke Italije saveznike našla u tim ideologijama i državama. Tako krajem 1940. vlada Dragiša Cvetkovića i Vladka Mačeka donosi dvije antisemitske uredbe, o zabrani trgovanja prehrambenim proizvodima i ograničavanju upisa u srednje, više i visoke škole Židovima (str. 50). Dolaskom ustaša na vlast i utemeljenjem Nezavisne Države Hrvatske za Židove se situacija bitno mijenja, uvode se rasni zakoni, ograničava im se pristup i rad u nizu djelatnosti osobito onih koje utječu na kulturni život, označavani su kao i poduzetci u njihovom vlasništvu, a i mijenjaju se židovska prezimena (4.6.1941.), oduzima im se imovina, sloboda kretanja. Nakon zakonske regulative i oduzimanja prava Židovima na korištenje javnog prostora uslijedila je i fizička eliminacija u logorima NDH, Njemačke ili istočne Europe. Prva uhićenja obavio je Gestapo vrlo brzo po dolasku njemačke vojske u Zagreb nakon čega se neće uplitati u rješavanje židovskog

pitanja do 1942. i 1943. kada će većina zagrebačkih Židova biti deportirana u logore. Represivni sustav, koji se bavio židovskim stanovništvom bio u djelokrugu ministarstva unutarnjih poslova odn. Ravnateljstva za javni red i sigurnost (RAVSIGUR) na čelu s Eugenom Didom Kvaternikom koji je osnovao i Ustašku nadzornu službu (UNS) čiji se Treći ured (Ustaška obrana) bavila organizacijskom logorskom sustava. Ustaše su logorski sustav uskladile njemačkom uzoru, a na čelu njega bio je Vjekoslav Maks Luburić (str. 54). Najviše Židova iz NDH stradalo je u logorima Jasenovac (13.000) i Auschwitz. Od 39.000 Židova s tog područja rat je preživjelo 9.000. Među stradalima bili su zagrebački nadrabini Miroslav Šalom Freiburger i predsjednik zagrebačke židovske općine Hugo Kon. Paralelno s rasnim zakonima donose se i zakoni koji trebaju pasivizirati, unijeti strah ili obilježiti kao neprijatelje sve one koji bi poduzeli korake ili se samo usprotivili diskriminaciji i teroru (*Zakonska odredba o obrani naroda i države* i *Izvanredna zakonska odredba i zapovijed*). Slijede materijali (u tisku objavljivane odredbe rasnih zakona, uredbe o označavanju židovskog stanovništva, proglasi i obavijesti, dokumenti nastali postupanjem državnih institucija po važećim rasnim zakonima, te fotografije djece koja su nosila znakove kojima se država štitila od za nju opasnih i nepoćudnih elemenata) koji ilustriraju posljedice ustaške represije.

T. Jakovina tekst *Uništenje Židova u NDH* (str. 79-100) započinje opisom okolnosti koje su omogućile da minorna politička snaga uspije doći na vlast zbog kojih se nisu mogli nositi sa svojim tvorcima nacističkom Njemačkom i fašističkom Italijom, ali niti sa drugim saveznicima,

primjerice Mađarskom koja je zauzela dije-
love teritorija. Bez rata ustašama dolazak na
vlast ne bi uspio, te su se zbog te činjenice
obračunavali s domaćim neprijateljima,
Srbima, Židovima, Romima, nedovoljno
domoljubnim Hrvatima komunistima,
ljevičarima, lijevim HSS-ovcima, anglofi-
lima, slobodnim zidarima (str. 81). Autor
zatim primjerima opisuje posljedice podjele
društva. Primjere postupaka osoba koje
su pristale uz novoproglašene zakone i
postupcima pomagale njihovu implemen-
taciju (novinar sportske rubrike *Novosti*,
Milivoj Ašner) kao i postupke pojedinaca
i skupina koje su se protivile takvim po-
djelama (akcija omladinaca na Stadionu,
njemački časnik koji je spasio život Radi
Akermanu, Mate Ujević koji je dobio titulu
Pravednika među narodima). Ustaše su
s ciljem poticanja podjele i pridobivanja
većine stanovništva za svoju politiku terora
koristili i propagandu te je u tom smislu
bila postavljena i izložba već u svibnju
1942. *Židovi: Izložba o razvoju židovstva,*
njihovog rušilačkog rada u Hrvatskoj prije
10.4.1941. Rješenje židovskog pitanja u
NDH. Autor otvara pitanje odgovornosti
suvremenog društva i institucija suvreme-
nih država koje niti nakon svih činjenica
usvojenih tijekom dugog razdoblja nakon
Drugoga svjetskog rata ne poduzima i ne
čini dovoljno za osudu postupaka učinjenih
tijekom rata (u Hrvatskoj slučaj Milivoja
Ašnera šefa redarstva u Požegi od osniva-
nja NDH do 1942. i intervju na javnoj
televiziji, te u Poljskoj slučaj tjednika *Tylko*
Polska koji je 2019. objavio članak Kako
prepoznati Židova i fotografiju povjesničara
Jana Grossa). Slijede (str. 101-127) foto-
grafije osoba i dokumenata koje ilustriraju
teror nad Židovima u NDH.

S. Koren u tekstu *Slike svijeta u škol-*
skim klupama Nezavisne Države Hrvatske
(str. 129-141) analizira način objašnjava-
nja i pohvala fašizma, nacizma, ustaštva,
Mussolinija i Hitlera, selektivnog opisa
Drugoga svjetskog rata, stanja u Kraljevini
Jugoslaviji, te izgradnjom kultačnosti
Ante Pavelića u udžbeniku *Povijest novog*
vijeka autora Stjepana Srkulja objavljenog
već 1941. Indikativno je, naglašava autori-
ca, kako niti u kasnijim izdanjima (1943.)
nema opisa načina na koji je NDH funkci-
onirala i koja je sredstva koristila kako bi se
kao država utemeljila i legitimirala. Autorica
također daje usporedbu u opisu Židova,
židovske vjere i povijesti u udžbenicima
Živka Jakića objavljenim 1940. *Povijest*
starog vijeka za niže razrede srednjih i sličnih
škola sa čitankom i 1942. *Povijest starog*
vijeka za V. razred srednjih škola u kojem se
kao i u izdanjima za srednji vijek tenden-
ciozno naglašava židovski ekskluzivizam i
„odvajanje od drugih naroda“ (str. 137).
Autori udžbenika hrvatske srednjovjekovne
povijesti Miha Barada, Lovre Katić i Jaroslav
Šidak *Hrvatska povijest za VIII. razred sred-*
njih škola iz 1941. naveli su da je cilj učenja
hrvatske povijesti poticanje domoljublja
na način poticanja dihotomije Hrvata i
ostalih (str. 138) i antisemitskim pristupom
prikazu Židova (str. 139). Antisemitski i
selektivan prikaz doprinosa Židova svjet-
skoj znanosti i kulturi i sudbini Židova
od dolaska nacista na vlast prisutan je i u
Srkuljevom udžbeniku *Povijest novog vijeka*
iz 1941. Slijede (str. 142-147) slikovni pro-
tužidovske edukacije ilustrirani izložbom
Židovi: Izložba o razvoju židovstva,
njihovog rušilačkog rada u Hrvatskoj prije
10.4.1941. Rješenje židovskog pitanja u
NDH.

Što to ne valja sa Židovima? Židovkama?
Viktinologija ili nosologija? Ž. Puhovskog

analizira za Židove pogubnost predrasude o njihovoj posebnosti, samodostatnosti i neukorijenjenosti koja oblikuje i suvremene antisemitske stavove. Autor navodi istraživanja o antisemitizmu i antisemitske ispade u Europi od 2012., te opisuje tri tipa antisemitizma nastavak klasičnog antisemitizma, metafizički i postmoderni, indirektni. Klasični antisemitizam povezuje s Mađarskom, metafizički s društvima koja su gotovo u potpunosti ostala bez Židova i veže ih uz Poljsku i Hrvatsku, postmoderni veže uz političke i svjetonazorske procese uglavnom društava koja nisu prošla suočavanje s prošlošću kao što su Istočna Njemačka, Austrija, Švicarska (str. 153). Kritiku usmjerava i prema onima koji iz sasvim drugih pozicija u poslijeratnom razdoblju, primjerice UN proglasivši antisemitizam oblikom rasizma, održavaju tezu o posebnosti i homogenosti Židova, te im ne dozvoljavaju individualno identificiranje i omogućavaju preživljavanje antisemitizma. Slijede (str. 162-181) fotografije žrtava Holokausta.

Knjigu *Antijudaizam, antisemitizam i Holokaust u Hrvatskoj* preporučljivo je koristiti u nastavi, omogućuje učenicima aktivno učenje, usmjerena je na konkretno pitanje zašto se Holokaust dogodio i zašto bi se slični događaji mogli ponoviti.

Dijana Dijanić Pleško

Martina Bitunjac. *Lea Deutsch. Dijete glume, glazbe i plesa. Srednja Europa, Zagreb, 2021., 75 str.*

Tragična sudbina Lee Deutsch, poznate glumice koju su nazivali „čudom od djeteta“, završila je njenim odvođenjem u logor. Umrula je kao žrtva Holokausta 1943. u va-

gonu na putu za Auschwitz. Dok se o životu Ane Frank, koja je postala svjetski simbol židovske tragedije jer se slična dogodila njoj i milijunima Židova - o Lei Deutsch, koja je živjela u Zagrebu i stradala samo zato jer je bila Židovka ne zna se puno čak ni u Hrvatskoj. Jedva spominjana, ponekad samo od njenih preživjelih sunarodnjaka, malo ili tek površno se znalo o nesretnoj Lei i njejoj kazališnoj karijeri koja je okrutno prekinuta (ovdje u ponešto izmijenjenom prikazu knjige o Lei Deutsch koji je objavljen u Kvaki, časopisu za književnost dodajemo informacije važne nastavnicima). Ipak, mlađa populacija koja je u hrvatskom obrazovnom sustavu od 2007. vjerojatno je upoznata s Leom Deutsch jer je tada Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa objavilo nastavnu jedinicu namijenjenu VIII. razredu osnovne škole *Sudbina Lee Deutsch*, Gorana Denisa Tomaškovića. Lein život je opisao njen suvremenik Pavao Cindrić u knjizi pod naslovom *Lea Deutsch: Zagrebačka Anne Frank* (2008.). Snimljen je i film *Lea i Darija* (2011.) u kojem je redatelj Branko Ivanda prikazao dvije životne priče - život židovske glumice djevojčice Lee Deutsch i njene kolegice Darije Gasteiger, po nacionalnosti Njemice. Tako je u tom igranom filmu publika mogla vidjeti njihove različite sudbine. Tek lani, u jesen 2020. u Zagrebu je postavljen kamen spoticanja ispred zgrade gdje je Lea Deutsch stanovala, u Gundulićevoj ulici 29.

U knjizi je cjelovito opisana biografija Lee Deutsch i popisane su sve uloge koje je kao svestrana glumica igala. Autorica Martina Bitunjac, povjesničarka koja je na Humboldtovom sveučilištu u Berlinu apsolvirala studij moderne i stare povijesti te klasične arheologije i potom doktorirala iz područja povijesti na istom sveučilištu,

kao i na Sveučilištu La Sapienza u Rimu gdje je neko vrijeme djelovala kao znanstvena suradnica na Odsjeku za povijest, religiju i kulturu. U *Bilješci o autorici* navedeno je da je danas docentica na Odsjeku za povijest Sveučilišta u Potsdamu, znanstvenica u Moses Mendelssohn centru za europsko-židovske studije i urednica časopisa *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*. Tu možda možemo pronaći poveznicu interesa autorice da napiše knjigu upravo o Židovki koja je usprkos talentu i uspjehu stradala u tadašnjoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH). Svi pokušaji da se izuzme od ustaškog progona bili su uzaludni, izgubila je život sa samo šesnaest godina jer se na nju kao i na sve Židove primijenio rasni zakon i dekret.

U nevelikoj knjizi od svega 75 stranica pomno je opisana ne samo biografija Lee Deutsch, već i njeno porijeklo, okruženje, društvene i političke prilike kod nas i u svijetu. Tako se čitatelj koji je malo znao, jedva čuo ili čak gotovo ništa ne zna o Židovima, o predratnim i ratnim utjecajima na njihov život i o položaju Židova na ovim prostorima može upoznati s tom problematikom i shvatiti slijed događaja koji su doveli do Holokausta kod nas. Naročito je opisana situacija u Zagrebu i kakvi su bili razmjeri i posljedice progona od stvaranja NDH 10. travnja 1941. kada je došla naredba o popisivanju Židova, nošenju posebnih oznaka, progona, deportacija i istrebljenja. Uz nehumane metode došlo je do strašnih stradavanja.

Zbog vjerodostojnosti opisanog Martina Bitunjac navela je izvore i brojnu literaturu. Podatke je dobila iz Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Hrvatskog državnog arhiva (HDA), Arhiv u Izraelu, proučavala je i prilike u doba Lee Deutsch koristeći

brojnu literaturu (vidljivo u Bibliografiji), te je uz to sastavljen i popis časopisa i novina u kojima je Lea bila spominjana.

U knjizi saznajemo da je Lea Deutsch punim imenom Lea Dragica Deutsch rođena 18. siječnja 1927. Njeni roditelji upoznali su se na proslavi Purima 1925. u Židovskoj općini Zagreb. Njen otac Stjepan čiji su preci od 1797. živjeli u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, a on je pohađao školu u Petrinji, studirao je pravo u Zagrebu gdje je 1917. otvorio odvjetnički ured. Tijekom Prvoga svjetskog rata služio je u carskoj i kraljevskoj pješadijskoj regimenti a kao časnik bio je aktivan do 1919. kada se vratio u Zagreb i posvetio svojoj profesiji. Njegova supruga Ivka rođena Singer bila je kći trgovca, brinula je o djeci i posebno se zanimala za kazalište. Veliki utjecaj na rano otkrivanje talenta i poticanje da mala Lea već zarana glumi imala je njena teta Vera Singer. Tako je u ožujku 1929. na proslavi Purima sa svega dvije godine prvi puta recitala, pjevala i plesala u Židovskoj općini Zagreb. Kako je već s pet godina čitala i pisala, istaknula se izvanrednim pamćenjem, poznati redatelj i glumac Tito Strozzi je petogodišnjoj Lei ponudio da se priključi dječjoj umjetničkoj skupini *Dječje carstvo*. Tamo je mala Lea uvježbavala prve scenske tekstove. Već u listopadu 1932. igrala je prvu sporednu ulogu u popularnom pučkom igrokazu Josipa Freudenreicha *Graničari* a komad se nije izvodio na njemačkom već na narodnom jeziku. Slijedila je u prosincu 1932. uloga Juliške u opereti *Grofica Marica* Emmericha Kalmana. Zatim je Tito Strozzi 14. prosinca 1932. uprizorio socijalnu dramu *Pred izlazak sunca* Gerharta Hauptmanna u kojoj je i Lea nastupila. Slijedila je uloga u Molierovoj

satiri *Umišljeni bolesnik* gdje je igrala ulogu Louison, najmlađe kćeri autoritarnog Argana.

O njoj tada prvi put piše tjednik *Židov* a u *Obzoru* je čak nazivaju „primadona“. U lipnju 1933. kao šestogodišnjakinja glumila je u predstavi Ericha Kästnera *Tonček i Točkica* s još jednom dječjom zvijezdom Ivanom Bracom Reissom, hvale ih u tisku, *Jutarnjem listu* i *Svijetu*, navodi se da mala Lea postaje toliko popularna da publika za njom više „Točkica“.

Godine 1933. nastupala je kao Marieta u komediji venecijanskog pisca Giacinta Galline *Tako ti je na tom svijetu, dijete moje*, a u siječnju 1934. je dobila ulogu u *Hasanaginici* Milana Ogrizovića i to lik Ahmeda. Značajno je da je kasnije, 1940. u istom komadu igrala lik Mehe, tako u oba slučaja glumi muslimanske dječake i sinove glavnih glumaca. Martina Bitunjac tumači činjenicu da je aškenaska Židovka Lea Deutsch u ovoj predstavi glumila muslimanskog dječaka kao izraz multikulturalnosti tadašnje Jugoslavije. Prema navodima autorice Lea „svojim je glumačkim talentom i tolerantnim bićem mlada umjetnica koja je nadahnjivala kulturnu javnost i graditeljica mostova između nacija i vjeroispovijesti.“

Značajna je bila uloga Lee kao Gite u komadu *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* koju je postavio Alfons Verli prema djelu Ivane Brlić - Mažuranić. Uslijedile su uloge likova u djelima *Naša deca* Branislava Nušića i *Nadina velika tajna* Zlate Kolar - Kišur. Predstavom *Tako ti je na tom svijetu, dijete moje* 1935. gostovala je u Sisku i u Beogradu.

Prilikom gostovanja u Beogradu upoznala je bugarske umjetnike i dobila ponude da gostuje u Sofiji. Lea je naučila

„stepati na američki način“ pa ju je časopis *Svijet* usporedio s, u to doba, u svijetu poznatom glumicom Shirley Templ, čak je u jednom intervju 1935. prilikom gostovanja u Beogradu sama Lea rekla da je gledala sve filmove popularne holivudske dječje zvijezde i da bi je željela osobno upoznati.

Također je Lea nastupala na radiju, emisije su trajale po sat vremena, pa je tadašnji tisak hvalio „njene svestrane vještine“. Okušala se i u suvremenoj operi *Oganj* Blagoja Berse, dobila je pjevačku i govornu ulogu, pa je tako bila na pozornici HNK s poznatom opernom pjevačicom Zinkom Kunc-Milanov.

Uspješno je nastupila u opereti *Čudo od djeteta*. Premijera je bila održana 21. prosinca 1935. u Velikom kazalištu u Zagrebu. Iz ranije spomenute nastavne jedinice profesora Tomaškovića saznajemo da je opereta bila isključivo napisana za Leu. Operetu je napisao Tito Strozzi, a uglazbio Josip Deči. Već u ožujku 1936. tumačila je lik dječaka Cedrica Erola u *Malom princu* Frances Hodgsons Burnett, tisak ju je hvalio jer se odlično snašla igrajući mušku ulogu, a predstava se izvodila u Sisku i Splitu, gdje je zabilježena velika navala publike „kada su zbog gužve morali čuvari reda intervenirati“.

U siječnju 1937. slijedila je predstava *Robinson ne smije umrijeti*, a već sljedećeg mjeseca Lea je nastupala u opereti *Ženidba Mickey Mousa*, dok joj je krajem 1938. Mladen Širola povjerio ulogu dječaka u *Ivici i Marici*.

Zbog Leinog talenta i nastupa na pozornici u brojnim komadima njeni obožavatelji nisu vidjeli daljnju budućnost i razvoj genijalnosti u tadašnjoj Jugoslaviji. Kada je 1935. u Zagrebu gostovalo francusko

filmsko poduzeće *Pathe*, bio je snimljen dvadesetminutni film o Lei i bilo joj je ponuđeno da ode u Pariz, nauči francuski jezik i tamo nastavi svoj put u svijetu kazališta i filma. No Lea i njeni roditelji su to odbili, ona je željela ostati u Zagrebu, jer je to bio njen grad gdje je imala prijatelje i svoju publiku, a tada je upravo nastupala u predstavi *Čudo od djeteta*.

I tri godine kasnije, u veljači 1938. kada je u Jugoslaviji gostovala hebrejska kazališna skupina *Habina* iz Palestine, nekoliko umjetnika je posjetilo Leu koja je goste pozdravila ulomcima iz djela *Mali princ* toliko je impresionirala redatelja Barucha Chemerinskoga da je bila pozvana s majkom otići u Tel Aviv. No ona je to ponovo odbila jer je bila vezana za Zagreb.

Godine 1939. dobila je ulogu sicilijanskog princa u Shakespearovoj drami *Zimska priča*, zatim je nastupila u drami *Moral gospođe Dulske* Gabriele Zapolske. Tisak je pisao da je postala „potpuna kazališna glumica“. Slijedila je uloga Anjuške u drami Lava Tolstoja *Moć tmine*, a u rujnu 1940. tumačila je lik djevojčice Silvije u scenskom komadu *Spis broj 516* Gene S. Senečića.

U knjizi su 23 ilustracije (kopije fotografija, kazališnih programa i plakata) a u prilogu je *Popis ilustracija*, od toga najveći broj uz fotokopije kazališnih programa su fotografije Lee Deutsch, koje je snimio njen otac poznat koji je bio strastveni fotograf. To je ujedno svjedočanstvo o Leinom umjetničkom djelovanju. Na osnovu fotografija iz obiteljskih albuma znamo kako je izgledala, zabilježeni su prizori iz predstava kao i njene slike s tadašnjim poznatim glumcima i režiserima (Geno Senečić, Dubravko Dujšin i Nina Vavra). Posljednji je put nastupila 15. ožujka 1941. u komadu *Živa šahovska igra*

kada je Lea Deutsch kao neko pretkazanje tragičnih događaja izgovarala na pozornici.

„Dopustite nam, dame i gospodo; Da odigramo čudnu partiju, Gdje glumci bit će šahovske figure! ... Završava ... Trajna borba, il poraz, il pobjeda, U kojoj ljudi samo su figure! (...); I s time je naša igra svršena!“

I zaista u novonastaloj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj dolaskom na vlast ustaše počinju sustavni progon Židova. Tako je 80% Židova na ovim prostorima postalo žrtvom Holokausta. A nekoč proslavljena Lea Deutsch ne samo da nije smjela, od 30. travnja 1941. kada je bila donesena Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti, više nastupati već joj je bio zabranjen ulazak u kazalište, do jučer njen dom i život. Postoji svjedočanstvo glumca Relje Bašića koji je kao dječak bio potajno zaljubljen u nju a gledao je Leu kako očajna sjedi nepomično na klupi i satima gleda u zgradu Hrvatskog narodnog kazališta. Prijepis svjedočenja Relje Bašić dostupan je u već spomenutoj nastavnoj jedinici *Sudbina Lee Deutsch* a koji je 2007. bio dio materijala za dokumentarni film i u vlasništvu redatelja Branka Ivande.

Obitelj Deutsch se nadala da će se uspjeti spasiti zahvaljujući članku 6. prema kojemu su „arijevska prava“ mogle dobiti osobe koje su se prije travnja 1941. zalagale za interese i oslobođenje hrvatskog naroda. U nadi da će kao istaknuta kulturna djelatnica biti oslobođena rasnih zakona Lea Deutsch je 27. lipnja 1941. napisala Rasnom odjelu ministarstva unutrašnjih poslova NDH pismo na četiri stranice.

Pismo je toliko potresno da će svakome tko ga pročita ostati zauvijek u sjećanju.

Možda je najveći značaj ove knjige što je na kraju kao prilog fotokopija tog Leinog

pisma, koje je najbolji prikaz situacije u kojoj se Lea našla, hvatajući se za slamku spasa, jedinu mogućnost da preživi vidi u detaljnom objašnjenju svog hrvatskog nacionalnog osjećaja. Tako navodi kako se u njenoj roditeljskoj kući sastajalo društvo Hrvata, njeni roditelji nisu pripadali nekoj cionističkoj udruzi, glasali su za hrvatske izborne liste, otac kao odvjetnik nije imao drugih klijenata osim Hrvata, a u školi za vrijeme nastave rimokatoličkog vjeronauka uvijek je ostajala. Naposljetku je i prešla na rimokatoličku vjeru, navela je sve svoje nastupe i popis djela u kojima je imala uloge, posebno one hrvatskih autora, s napomenom da su je roditelji hrvatski i domoljubno odgajali! Pismo su potpisali i podržali je i Hermina Pećina rođena Rukavina, sestra ustaškog pukovnika te poznata glumica Nina Vavra -Bach.

Tako vidimo da ni pismo preporuke s vlastoručnim potpisom tadašnjih poznatih kulturnih djelatnica, nije pomoglo. Poznato je da su u Zagrebu ustaše srušili Sinagogu. A Lea kao Židovka više nije smjela pohađati Treću žensku realnu gimnaziju. Za nju se pokušao založiti i tadašnji rabin Miroslav Šalom Freiburger koji je također naposljetku bio odveden u logor i tamo među prvima ubijen.

Navodno je Leina majka pokušala pobjeći odlaskom u partizane ali je taj njihov pokušaj propao. A Lea je strpana u stočni vagon zajedno s majkom i mlađim bratom, koji su u Auschwitzu pogubljeni dok Lea nije preživjela put do logora.

Knjigu možemo preporučiti kao dokumentarnu prozu koja se čita u jednom dahu, a učenicima i nastavnicima kao nadopunu postojećih nastavnih materijala.

Narcisa Potežica

Romain Rolland, *Naš Gandhi*, Hrvatsko-indijsko društvo, Zagreb, 2021., 156. str.

Hrvatsko-indijsko društvo 2021. izdalo je pretisak knjige *Mahatma Gandhi*, francuskog književnika Romana Rollanda, koju je 1924. pod naslovom *Naš Gandhi* izdala Radićeva slavenska knjižara. Knjigu je tada s francuskog na hrvatski preveo Josip Vandekar. Rollandova knjiga je u prva tri mjeseca doživjela tridesetak francuskih izdanja (str. v), te je iste godine prevedena na nekoliko stranih jezika (str. 148). Poticaj za objavljivanje pretiska izvornog izdanja je obilježavanje 150. obljetnice rođenja Stjepana Radića 2021., te dvije godine ranije obilježavanje također 150. obljetnice rođenja Mahatme Gandhija.

Pretisak, uz izvorni tekst (str. V-138) ima *Proslav* „Mahātmā Gāndhī i Stjepan Radić“ (str. v-cviii) i *Zaslov* „Dva velikana nenasilnosti i mirotvorstva: Mahatma Gandhi i Stjepan Radić“ (str. 139-155). Autor *Proslava*, akademik Mislav Ježić je korigirao ili protumačio pojedine termine i/ili događaje iz Rollandova izvornika i Vandekarova prijevoda i predgovora. M. Ježić je obrazlažući povod Radićevoj odluci da tiska Rollandovo djelo tražio poveznice između Radića i Gandhija, njihovih biografija i nauka, te je dao niz primjera koji su ih povezivali, ne samo kao političare i vođe, a tražio je sličnosti naroda kojima su pripadali. Primjerice, povezuje Radićev i Gandhijev stav prema načelima obrazovanja između kojih navodi i autohtonost, upotrebu domaće robe i neustrašivost (str. xxi-xxii) kao što i naglašava bliskost Radićevog stava spram Gandhijevog pokreta otpora koji se pozivao na nesuradnju s Britancima, te spaljivanje britanskih tkanina koje je

Gandhi vidio kao izvor siromaštva Indijaca kojima kolovrat i tradicionalna proizvodnja tkanine znače život (str. xxii). Autor *Proslava* osvrnuo se i na jezik i pravopis izvornog izdanja koji je slijedio pravopis Zagrebačke filološke škole 19. stoljeća (str. xxvii), kao i na biografiju autora Rollanda kako bi objasnio Rollandovu motivaciju i oduševljenje Indijom, Gandhijem i njegovim pacifizmom (str. xxix-xxxii).

Proslav obrađuje četiri Radićeva članka o Indiji i Gandhiju, te o Kini koja su bila objavljena od 1924. do 1928., to su: „Čovječanski nacionalizam u Indiji“, „Kako se bore najveći seljački narodi“, „Četiri svjetska seljačka velikana“, „Pomiritelj, učitelj i spasitelj Indije Mahatma Gandhi“, „Pobuna Azije“, te „Najveći seljački pokret na svijetu“. U tim člancima Radić Gandhija predstavlja kao vođu koji narod odgaja za „revoluciju duha“, a ne „revoluciju krvi“ (str. xxxiii), smješta hrvatski seljački pokret u svjetski kontekst opisujući djelovanje seljačkih vođa Feng Yu-xianga (Kina), Roberta La Folette (SAD), Plutarca Eliasa Callesa (Meksiko), te Chitta Ranjan Das Deshbandhua (Indija). M. Ježić povezuje vrijeme objavljivanja članaka s političkim događajima i odnosom Radića i vlasti Kraljevine SHS i u tome pronalazi moguću Radićevu motivaciju za obrađivanje tih tema. Slijedi usporedba Radićeve i Gandhijeve biografije u „Stjepan Radić kao vođa mirotnog seljačkoga pokreta u Hrvatskoj. Usporedna zbivanja u Indiji“ (str. xlvii-lxiii), a zatim u „Epilogu“ i usporedba događaja u Hrvatskoj i Indiji nakon 1924. i objavljivanja Rollandove knjige u „Gandhi i Indija poslije vremena do kojega seže knjiga ‘Naš Gandhi’“. Usporedna zbivanja u Hrvatskoj“ (str. lxiii-lxxxiii). Autor *Proslava* napominje da je interes

za Indiju u Hrvatskoj postojao i nakon Radićeva ubojstva i da nije bio vezan samo uz Rollandovu knjigu, jer je 1933. Milica Vandekar-Radić u časopisu *Evolucija* koji je uređivala objavila tekst „Hrvati kod Mahatme Gandhija.“ Radilo se o Josipu Juraju Hitrecu i Vladimiru Filipoviću. Interesantno je da je Hitrec u Indiji boravio od 1932. do 1946. (u bilješki 20 u *Zaslavu* stoji podatak o 1944.) te da je nakon toga živio u SAD-u gdje je 1948. dobio Harperovu nagradu za roman o Indiji *Son of the Moon*. U *Zaslavu* saznajemo da je Pearl Buck napisala kako je to „izniman roman‘ autora koji voli i poznaje Indiju“ (bilješka 21 str. 148). *Proslav* završava opisom suvremenog razdoblja Indije i Hrvatske, te slijede dvije karte (suvremena karta Indije i Hrvatske). Nakon *Proslava* slijedi izvorni Rollandov roman *Naš Gandhi* iz 1924.

Autori *Zaslava* su Joginder Singh Nijjar, predsjednik Hrvatsko-indijskog društva u Zagrebu i Darko Žubrinić, profesor matematike na Fakultetu elektrotehnike i računarstva u Zagrebu. Bavili su se biografijama prevoditelja Josipa Vandekara, njegove supruge Milice Vandekar-Radić i njihove djece, objavili su nekoliko fotografija iz Gandhijevog i Radićevog života, te su pobrojali zanimljive paralele u njihovim životima. Knjiga završava Literaturom i Sadržajem.

Pretisak izvornog teksta romana Romaina Rollanda *Naš Gandhi* koji je objavljen povodom 150. obljetnice rođenja Stjepana Radića studiozno je pripremljen, uređen i proširen informacijama koje objašnjavaju prijevod (indijske religije, filozofiju, jezik), kontekst nastanka prijevoda, kao i političke prilike koje su uslijedile nakon 1924.

Dijana Dijanić Pleško